

Is Breda Oud-Italiaans ?

2 maart 2015

De oudste fase van de moderne vestingwerken rond Breda 1531-1547

Hans de Kievith

De afgelopen 30 jaar zijn op groot aantal plaatsen in de nabijheid van de Bredase singels resten van vestingwerken aangetroffen. Het betreft hier grachten, muren en sporen van de aarden wallen uit de periode 1531 tot 1870. Deze opgravingen hebben al heel wat zaken verduidelijkt maar er blijven nog steeds vragen over.

Vanaf het midden van de zestiende eeuw vervingen moderne verdedigingswerken de middeleeuwse stadsmuur die niet meer bestand was tegen een nieuwe manier van belegering, waarbij het gebruik van het kanon de belangrijkste innovatie was. Het uitgangspunt bij de moderne vestingbouw was tweeledig: De vijand moest ver van de stad gehouden worden en de vijand moest vanuit allerlei hoeken te bestoken zijn. Het was in Noord-Italië gedurende de late vijftiende en vroege zestiende eeuw dat deze moderne stadsverdediging tot ontwikkeling werd gebracht. We noemen dit het Oud-Italiaans stelsel. De eerste fase in de ontwikkeling van de moderne vestingwerken.

De ontwikkeling van de vesting Breda

De start van de bouw van de nieuwe vesting rond Breda is bekend uit een groot aantal historische bronnen.¹ De initiator van dit omvangrijke project was [Hendrik III](#), heer van Breda, opperkamier van Karel V en in die hoedanigheid persoonlijk bekend met de bovengenoemde ontwikkelingen in Noord-Italië.²

De [ontmanteling](#) van de vesting vond plaats vanaf 1869. Tijdens de sloop van de vesting zijn er talloze opmetingstekeningen gemaakt van de diverse vestingwerken. De laat negentiende-eeuwse aard en inrichting is hierdoor goed bekend. Ook op de stadskarten uit die periode is de vesting nauwkeurig afgebeeld.(afb.4) Van de oudste fase is weinig bekend, zeker omdat door alle verbeteringen en uitbreidingen van de omwalling de oudste resten verdwenen zijn.

Oud vestingonderzoek

In de jaren '80 en '90 gebeurde het regelmatig dat tijdens sloop- en nieuwbouwprojecten en bij rioolwerkzaamheden uitzonderlijk zware funderingen werden aangetroffen.³ Dan werd er bij de toenmalige afdeling Archeologie om advies werd gevraagd, veelal in een laat stadium, waardoor een gedegen documentatie achterwege bleef. Dit veranderde bij de aanleg van het [Chassépark](#), een nieuwe woonwijk op een oud kazerneterrein. Kazerne en bijbehorend exercitieterrein werden aangelegd op vrijgekomen gronden na de ontmanteling van de vesting aan de zuidoostzijde van de stad. Vanaf 1999 tot 2002 kon daar gedegen onderzoek naar de diverse vestingwerken gedaan worden. Het betrof grotendeels sporen van de goed gedocumenteerde zeventiende- en achttiende-eeuwse vesting.⁴

De [vondst](#) van een geschutsplatform behorend bij de vroegste zestiende-eeuwse omwalling leidde in 2000 tot de discussie of dit a) een onderdeel vormden van een klein bastion met teruggetrokken flanken, of b) dat het blokhuis betrof dat meer in een laatmiddeleeuwse traditie paste, of c) een blokhuis met teruggetrokken flanken.⁵ Het antwoord kon toen niet eenduidig gegeven worden, maar maakt onderdeel uit van de discussie of Breda in 1531 een vesting kreeg in Oud-Italiaanse traditie of dat de vesting meer hybride kenmerken had.

Vestingkaart Breda 1531-1869

Tot vlak na de millenniumwisseling was het op voorhand bepalen waar de vestingresten zich in de ondergrond bevonden een kwestie van scannen, plakken, overtekenen en kopiëren. Na 2003 was het met behulp van GIS technieken (het "trekken" en "draaien" enerzijds en het stapelen van kaarten anderzijds) mogelijk om historisch kaartmateriaal op een moderne topografische kaart te plaatsen. Daarbij vindt altijd wel een zekere vervorming plaats en zit er een marge in de nauwkeurigheid. Dit was mede afhankelijk van het doel van toenmalige plattegrond en de nauwkeurigheid van de landmeter.

In 2006 is een aanvang gemaakt met het vervaardigen van [een reeks vestingkaarten](#) (afb.2) die de ontwikkeling van de vesting Breda vanaf 1531 tot 1869 weergeeft. Deze kaarten hebben hun waarde al bewezen als voorspellingskaarten bij een groot aantal archeologische projecten in de vestingzone.

Onderzoeksresultaten

De resultaten van archeologisch onderzoek in de vestingzone bevestigen over het algemeen dat wat op de reconstructiekaarten staat aangegeven. In enkele gevallen is er een afwijkend beeld. Een aantal waarnemingen had een zodanig resultaat dat de contouren van enkele bastions en ravelijnen op de kaart aangepast dienen te worden.⁶

Echter, één archeologische begeleiding in 2012 had een zodanig resultaat dat de vestingkaart die de situatie 1531-1547 weergeeft grondig moet worden aangepast.⁷

Archeologische begeleiding Nieuwe Boschstraat 2012

Tijdens bestratingswerkzaamheden in mei 2012 (afb.5-6) zag een oplettende buurtbewoner muurwerk tevoorschijn komen bij verwijderen van de verdichtingslaag onder de bestrating en dus opmerkelijk ondiep. Al snel werd duidelijk dat er muurwerk werd aangetroffen van het Bastion Bosch in z'n oudste fase (afb.6 en 12) en dat er sporen zichtbaar waren van oudere bebouwing die én in het verlengde én tegen de rooilijn lagen van de huidige Boschstraat. (afb.5).

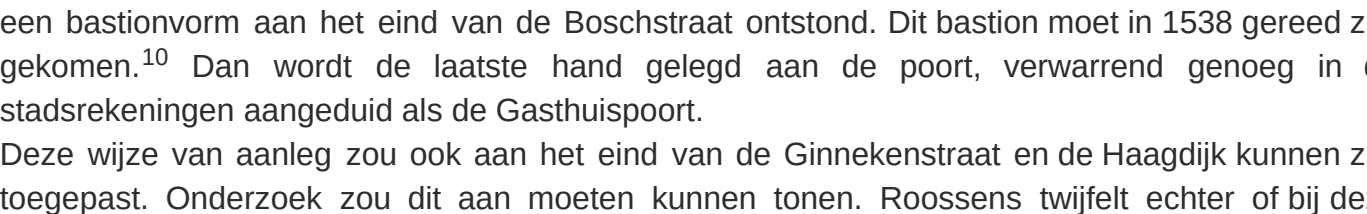

Vestingbouw 1531-1547

Vanaf 1531 werd er rond Breda een nieuwe vesting aangelegd op initiatief van Hendrik III. Al jarenlang is er een discussie of deze vesting volgens de meest moderne principes, dus met bastions met teruggetrokken flanken, is aangelegd. Zeker is dat aan de noordzijde van het kasteelterrein moderne bastions verschenen. Het was echter de vraag of er aan de stads "einden" , d.w.z. de einden van de Ginnekenstraat (Ginnekeinde) , Boschstraat (Gasthuiseinde) en Haagdijk ook volwaardige bastions zijn gebouwd. (afb.9 en 10) Daarmee zou Breda de eerste stad zijn in de Nederlanden die volledig volgens het Oud-Italiaanse stelsel werd gebastioneerd.⁸

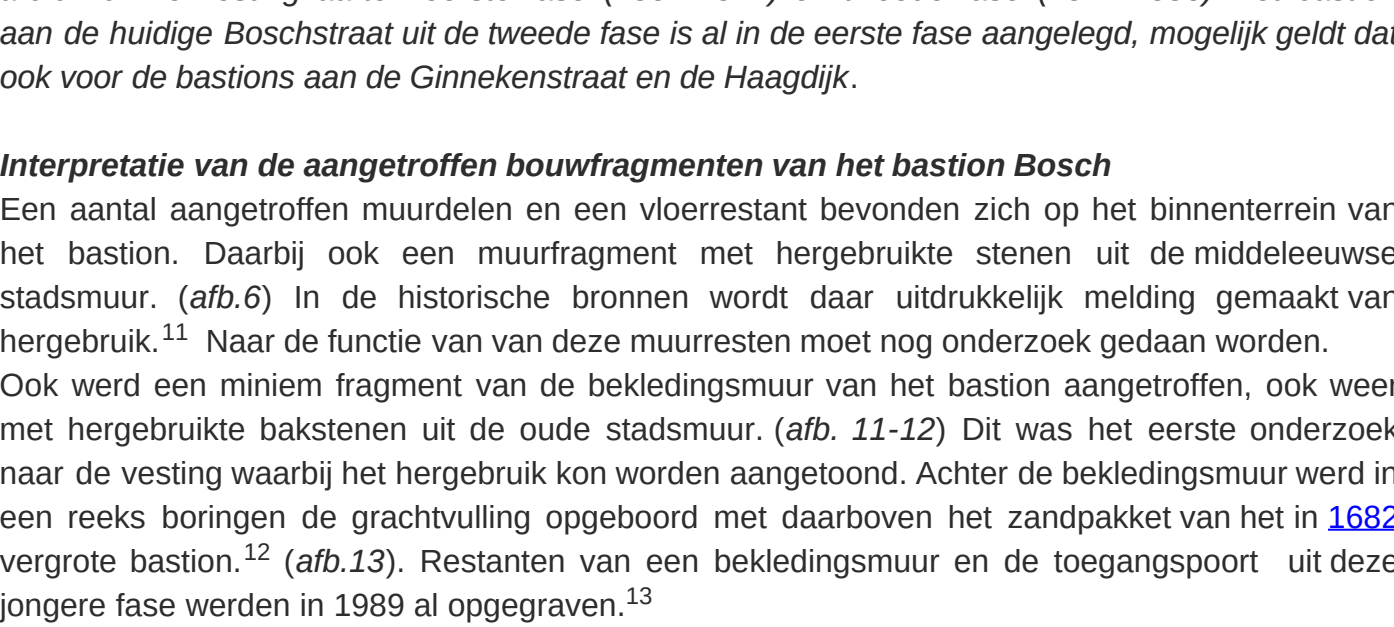
De oudste vestingkaarten

Twee interessante plattegronden die de oudste situatie weergeven zijn de kaart van Matteo Neroni, die de situatie van circa 1560 weergeeft en een zeventiende-eeuwse kopie van de plattegrond van Jan van Galen die als ontwerp rond 1531 moet zijn gemaakt. De plattegronden geven een nogal verschillend beeld van de oudste omwalling. De kaart van Van Galen geeft geen serieuze bastions weer aan de "einden" (afb.7) de kaart van Neroni doet dat wel. (afb.8) Van de kaart van Van Galen wordt algemeen aangenomen dat het een ontwerp is en dat de kaart van Neroni de feitelijke situatie weergeeft.⁹ De resultaten van bovengenoemde archeologische begeleiding bleken een nieuw licht te werpen op het realiteitsgehalte van beide kaarten.

Een volwaardig bastion aan de Boschstraat ?

Het ontbreken van een bastion op de kaart van Van Galen zou betekenen dat er in de huidige kop van de Nieuwe Boschstraat een opgevelde gracht zou moeten worden aangetroffen. Er was hier echter geen gracht aanwezig, er werden zelfs sporen van oudere huisjes aangetroffen. (afb.11) De gracht werd pas enkele tientallen meters verder zichtbaar. Dat houdt in dat bij het graven van de nieuwe vestinggracht vanaf 1531 een bastion is uitgespaard. De gracht werd zo gegraven dat er een bastionvorm aan het eind van de Boschstraat ontstond. Dit bastion moet in 1538 gereed zijn gekomen.¹⁰ Dan wordt de laatste hand gelegd aan de poort, verwarrend genoeg in de stadsrekeningen aangeduid als de Gasthuispoort. Deze wijze van aanleg zou ook aan het eind van de Ginnekenstraat en de Haagdijk kunnen zijn toegepast. Onderzoek zou dit aan moeten kunnen tonen. Roossens twijfelt echter of bij deze bastions nog stenen bekledingsmuren zijn aangelegd wat overigens ook zou passen in de nieuwe inzichten in de vestingbouw.

Interpretatie van de aangetroffen bouwfragmenten van het bastion Bosch

Een aantal aangetroffen muurdelen en een vloerrestant bevonden zich op het binnenterrein van het bastion. Daarbij ook een muurfragment met hergebruikte stenen uit de middeleeuwse stadsmuur. (afb.6) In de historische bronnen wordt daar uitdrukkelijk melding gemaakt van hergebruik.¹¹ Naar de functie van van deze muurresten moet nog onderzoek gedaan worden. Ook werd een miniem fragment van de bekledingsmuur van het bastion aangetroffen, ook weer met hergebruikte bakstenen uit de oude stadsmuur. (afb. 11-12) Dit was het eerste onderzoek naar de vesting waarbij het hergebruik kon worden aangetoond. Achter de bekledingsmuur werd in een reeks boringen de grachtvulling opgeboord met daarboven het zandpakket van het in 1682 vergrote bastion.¹² (afb.13). Restanten van een bekledingsmuur en de toegangspoort uit deze jongere fase werden in 1989 al opgegraven.¹³

Klein onderzoek, grote gevolgen

Deze archeologische begeleiding heeft een flinke impact op het vestingonderzoek in Breda. Hoewel het opgravingsareaal beperkt was zullen de faseringskaarten (met name de reconstructiekaart 1531-1547) die enkele jaren geleden zijn vervaardigd aangepast moeten worden. Daarnaast moet er worden nagedacht of de datering en vorm van het bastion Bosch "gespiegeld" kunnen worden naar de bastions op het Ginnekeinde en de Haagdijk.

Is Breda Oud-Italiaans ?

Deze vraag kent geen eenduidig antwoord. De vesting is nooit gecompleteerd volgens het oorspronkelijke ontwerp. Maar ook het oorspronkelijke ontwerp is niet geheel helder. De kopie van de kaart van Van Galen, geïnterpreteerd als ontwerp, geeft geen zuiver Oud-Italiaans stelsel weer. De stadsrekeningen geven aan dat een compleet gebastioneerde vesting wel het doel is geweest maar dat het plan na 1547¹⁴ verwaterd. De stadseinden zullen van volwaardige bastions voorzien zijn, tussenliggende werken kunnen eenvoudige blokhuisen geweest zijn. Historische kaarten en het archeologisch onderzoek zijn daar niet eenduidig in. Zeker is, dat dit kleine onderzoek aantoonde dat de vesting van Breda vanaf 1531 meer volgens Oud- Italiaans stelsel is aangelegd, dan eerder kon worden aangetoond.

Noten:

- 1) De belangrijkste informatiebron zijn de stadsrekeningen. Zie verder Roossens 1980, 97 e.v.
- 2) Veelvuldig wordt er verwezen naar de reizen van Hendrik III waarbij er een goede mogelijkheid is dat hij Verona bezocht heeft waar in 1527 de aanleg begon van een moderne vesting. Zie verder van Wezel 1999, 129
- 3) "Berucht" waren de metersdikke funderingen die in 1996 bij de aanleg van een bergbezinkbassin bij de Marksingel werden aangetroffen en de bekledingsmuren bij de aanleg in 1989 van [een nieuwe hoofdriolering in de Sophiastraat](#).
- 4) Voorafgaand aan de bouw van het Chassépark werden resten aangetroffen van de ravelijnen Scholte en [de West](#) en het halve maan [Regter Vijver](#). Daaraan grenzend werden ook de sporen aangetroffen van het bastion Martini. De opgravingsresultaten zijn op [erfgoedweb](#) terug te vinden.
- 5) Van den Heuvel 2000, correspondentie met gemeente Breda. Een bastion met een versmalde ("teruggetrokken") aansluiting op de vestingwal biedt de mogelijkheid om de eigen wal of muur met kanon-, of geweevruur te verdedigen tegen aanvallers die de wal of muur proberen in te nemen. De aan- of afwezigheid van deze innovatie in de aanleg van vestingwerken is essentieel voor het toemg.
- 6) o.m. onderzoek aan de [Seelingsingel](#) (bastion Mansfield) en Menno van Coehoornstraat (Contragarde Hollandse Gard)
- 7) Hos 2012, p.34.
- 8) van Wezel 1999, p.132.
- 9) Roossens 1980, p.95.
- 10) Roossens 1980, p.108-110.
- 11) Roossens 1980, p.106 e.v.
- 12) Hos 2012, p.39 en p.42-43. Op grotere diepte werd de bekledingsmuur, op de te verwachten locatie, worden geocaliseerd.
- 13) Hos 2012, p.30.
- 14) Roossens 1980, p.118. Roossens geeft drie argumenten: a) de standurende financiële problemen, b) de slechte verstandhouding tussen de Nassau's en de stad en c) de sterk verminderde militaire noodzaak omdat er geen Gelderse dreiging meer bestond.

Literatuur:

- Heuvel, Ch., van den, correspondentie uit 2000 met de Gemeente Breda inzake vondst zestiende-eeuws blokhuis op het Chassépark .
- Hos, T.H.L., Breda, Nassaustraet-Nieuwe Boschstraat, archeologische begeleiding (Breda, 2012). [Erfgoedrapport 82](#)
- Roossens B., De stadsmwalling van Breda: de eerste toepassing van het gebastioneerde vestingstelsel in de Nederlanden (1531-1547) in: *Bijdragen geschiedenis hertogdom Brabant* 63 (1980), p.87-120.
- Wezel, G.W.C. van, *Het paleis van Hendrik III, graaf van Nassau te Breda* (Zwolle,1999).